DOI: 10.11649/sm.2234

Slavia Meridionalis 20, 2020
Article No.: 2234

Citation:
Šutalo, G. (2020). Pravoslavni „rastanci" u Mulihovu *Zrcalu pravednom* (1742.). *Slavia Meridionalis*, *20*, Article 2234. https://doi.org/10.11649/sm.2234

Goranka Šutalo
Sveučilište u Zagrebu
http://orcid.org/0000-0002-6706-4143

Pravoslavni „rastanci" u Mulihovu *Zrcalu pravednom* (1742.)

Uvod

Studij filozofije u Grazu i teologije u Trnavi zasigurno je imao utjecaja na smjer teološke kontroverzistike[1] (na hrvatskome jeziku) isusovca Jurja Muliha, misionara bez stalnog boravišta (*missionarius vagus*) koji je obišao čitavu Hrvatsku, Slavoniju, Prekomurje i sve krajeve Ugarske (npr. Šopronj 1749. – 1751.) u kojima su živjeli Hrvati te se smatra jednim od najplodnijih

[1] Hrvatska kontroverzistička teologija u 18. je stoljeću zaokupljena dominantno pravoslavljem, a njezini glavni predstavnici bili su isusovci i franjevci (usp. Fuček, 2003, ss. 365–377; Vanino, 1969, s. 212). Među isusovcima, kontroverzistička djela na latinskom pisali su Franjo Ksaver Pejačević, Anton Werntle i Ivan Krstitelj Šimunić, dok su Juraj Mulih i Antun Kanižlić (*Kamen pravi smutnje velike*, Osijek, 1780) pisali narodnim (hrvatskim) jezikom. O franjevcima usp. Fuček, 2003, ss. 365–377; Šutalo, 2017, ss. 101–122.

This work was supported by the Ministry of Science and Education of the Republic of Croatia.
Competing interests: no competing interests have been declared.
Publisher: Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences.

i najoriginalnijih katehetičara i kateheta u 18. stoljeću.[2] Trnava u Slovačkoj u 17. je stoljeću bila važno školsko, znanstveno i tiskarsko središte za čitavo panonsko područje (Turčinović, 1973, s. 101). Sveučilište u Trnavi vodili su isusovci od 1635. kada mu je ugarski primas i kardinal Pazmány dodijelio legat. Među raznim disciplinama na tom je sveučilištu predviđena i teološka kontroverzija, koja je 1686. dobila i posebnu katedru (Turčinović, 1973, s. 101). Velik broj kontroverzija s protestantima i pravoslavcima otisnut je u sveučilišnoj tiskari u Trnavi tijekom druge polovine 17. stoljeća pa sve do 1777., kad je Marija Terezija prenijela sveučilište u Budim (Turčinović, 1973, s. 101). Dva se Mulihova djela dotiču kontroverzijske problematike; *Kratek zavjetek zrokov* (Zagreb, 1742., 1747.)[3] i *Zrcalo pravedno* (Zagreb, 1742.). Prvo je koncipirano kao autobiografska ispovijest jednog *luterana*[4] i obraćenika na katoličanstvo, dok se drugo bavi pravoslavnim kršćanima. Upravo o tom drugom djelu kontroverzijske problematike, u kojemu se Mulih bavi pravoslavnim kršćanima, bit će više riječi u ovome radu.

Mulihovo *Zrcalo pravedno* u ovom se radu analizira u okviru imagološke[5] istraživačke paradigme i uz primjenu imagološke analitičke metode,

[2] Juraj Mulih (Hrašće u Turopolju, 30. travnja 1694 – Zagreb, 31. prosinca 1754) završio je gimnaziju kod isusovaca na Griču, a kasnije dvije godine novicijata obavlja u Beču (1714. – 1716.). Filozofski je studij završio u Grazu, a teološki u Trnavi, gdje je radio i kao profesor hebrejskoga jezika. Treću probaciju obavlja u Banjskoj Bistrici, a 1726. postaje svećenik. Kao apostolski misionar djelovao je čak dvadeset i sedam godina, od 1727. pa sve do smrti 1754. Mulih je autor čak dvadeset i šest djela katehetsko-pastoralnog sadržaja, a tri najpoznatija i najobimnija djela su mu katekizam *Posel apoštolski* (1742.), katehetički priručnik *Škola Krištuševa* (1744.) i molitvenik *Nebeska hrana* (1748.). Veći broj svojih djela Mulih je objavio anonimno. Za kontroverzijsku problematiku važna su mu djela *Kratek zavjetek zrokov* (korespondira s pojedinim dijelovima iz *Posla apoštolskog*) i *Zrcalo pravedno* (separat iz *Posla apoštolskog*). Osim kao propovjednik, pisac molitvenika i katekizama, Mulih se istaknuo i komponiranjem nabožnih pjesama, pisanjem na sva tri hrvatska narječja, a uživao je i glas čudotvorca i sveca (usp. Fuček, 1991, ss. 482–483, 1994; Šundalić, 2000, ss. 516–517). O Mulihu usp. i sljedeće: Šojat, 1983, ss. 3–33; Horvat, 1996–1997.

[3] O tome djelu upućujem na rad: Mikulić, 2018.

[4] U kurzivu sam pisala nazive/termine kojima se koristio autor teksta iz 18. stoljeća. Oni nisu u istom padežnom obliku (kao u izvorniku) i nisu dio citata pa sam se odlučila za kurziv.

[5] Imagološka istraživačka paradigma bila je glavni teorijsko-metodološki okvir i u drugim radovima autorice ovog rada, a ovdje se izdvajaju dva: Šutalo, 2016, 2017. O imagološkome pristupu, kao i o Mulihovu interkonfesionalnom radu među pravoslavnim kršćanima (na brojnim misijama) te o odnosu prema protestantizmu i islamu u *Zrcalu pravednom* (*peti* i *šesti nauk*), iscrpnije je pisano u autoričinoj doktorskoj disertaciji *Imagološki aspekti slavonskih vjerskih polemika u 18. stoljeću* iz 2017. godine.

kojoj su u fokusu upravo pitanja identiteta/alteriteta (Dukić, 2009, ss. 5–22; Leerssen, 2007, ss. 17–32). Istraživački je interes stoga primarno usmjeren na iščitavanje autopredodžbi (*mi*) i heteropredodžbi (*oni*, *drugi*) kao diskurzivnih tvorbi. Imagološkom analitičkom metodom, analizom suodnosa autopredodžbi i heteropredodžbi na relaciji katolici – pravoslavci u 18. stoljeću (ponajprije na području Slavonije na kojem je Juraj Mulih djelovao kao misionar), u radu se nastoji jasnije definirati konfesionalna (pravoslavna) drugost te, na temelju takve analize, otkriti kako se oblikuje vjerski (katolički) identitet.

O pravoslavnim kršćanima u *Zrcalu pravednom*

Zerczalo pravedno gdisze ima isztinito izpiszanye kada, kako, i zasto Gerchkoga zakona Lyudi, iliti kako nekoji govore Hrisztjani, Od Sztare Kerschanszke Katholichanszke Czirkve, I od Rimszkoga pape Z-velikem szvojem Kvarom jeszu odsztupili. kamobi opet laszno, a szebi velle korisztno, mogli prisztupiti. I ovak na pravi put zvelichenya sztupiti. Zato, i k-tomu na pomoch ovo zkupa je szloseno, i lyubleno razdeleno. Stampano u Zagrebu Leta 1742.[6] [bez potpisa Juraj Mulih] mali je katekizam kontroverzijske problematike, tiskan 1742. u Zagrebu. Djelo je zapravo separat iz Mulihova velikog katekizma *Posel apoštolski* (1742.), od stranice 308. pa do 382., odnosno u *Zrcalu* od stranice 2. pa do stranice 76. *Zrcalo* je pisano idiomom kajkavskog narječja, s ponekim štokavsko-ikavskim elementima poput onog *gdi se* u naslovu. Fuček upozorava da se poneki ikavski izraz Mulihu potkrade u dodacima na kraju *Zrcala* (pogovor, kršćanske molitve, *Opomena* o kajanju) i na temelju toga zaključuje da je to, inače kajkavsko djelo, trebalo prije svega poslužiti pravoslavnim kršćanima u Slavoniji (Fuček, 1994, s. 390). Tema je djela „malo istočno bogoslovlje, s predgovorom upravljenim svećenicima jedne i druge crkve" (Fuček, 1994, s. 141). Sadržajno je *Zrcalo* podijeljeno na šest *nauka*: prvi je o crkvenom raskolu, drugi o vjeri i vjerskome životu pravoslavnih kršćana koji su bili Mulihovi suvremenici, a u trećem, najopširnijem *nauku* (Mulih, 1742, ss. 25–49), raspravlja o patrijarhu Fociju, četvrti se bavi uzrocima zašto bi se svi pravoslavni trebali sje-

[6] U Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, u Zbirci rijetkosti pod signaturom RII-16°-68. Svi Mulihovi citati u radu preuzeti su iz izvornika, ali su transkribirani.

diniti s Rimokatoličkom crkvom, peti je o protestantima koji privlače *Vlahe*[7] na svoju stranu, a šesti je *nauk* posvećen islamu i naslovljen *Od Zakona turskoga* (Mulih, 1742, ss. 63–70). Taj posljednji *nauk* ujedno je i uvod u razgovor „kojega kršćenik z Turčinom kruto vučenem, pred vnogemi ljudmi je imal vu Varadinu leta 1547, 19. dan majuša" (Mulih, 1742, ss. 70–74) koji dolazi pred sam kraj djela. Nakon spomenutog razgovora slijedi tablica gradova koje su i kada osvojili Turci i koje su i kada morali napustiti.

Za razliku od isusovaca Pejačevića, Werntlea, Šimunića i Kanižlića, Mulih ne piše djelo koje bi pripadalo znanstvenoj kontroverzistici, ali se u svojoj *katehetičkoj metodi* (po pitanjima i odgovorima) služi i kontroverzistikom (Fuček, 1994, ss. 348, 388).

Zašto je Mulih svoje djelo naslovio baš *Zrcalo pravedno* Fuček obrazlaže metaforom. U *Zrcalu* se naime jasno vidi sav problem raskola koji je daleko od Isusove pravde prema kojoj svi kršćani trebaju biti jedno. Zato Mulih navodi „istinito ispisanje", odnosno povijesne činjenice raskola i izražava krajnji cilj svog pisanja – jedinstvo pravoslavnih i katoličkih kršćana. Potrebno je, međutim, napomenuti da je bugarski katolički crkveni pisac i podunavski misionar Krsto Pejkić (1665. – 1731.) autor prve kontroverzije s pravoslavljem naslovljene *Zrcalo istine med Carkve istočne i zapadnje* (Venecija, 1716.), tiskane hrvatskim jezikom i napisane bosančicom. S obzirom na to da je Pejkićevo djelo bilo vrlo popularno u Hrvatskoj, što potvrđuje i niz rukopisnih preradbi (latinički prijepis Pavla Stošića iz 1724., glagoljički rukopis Marka Kuzmića iz 1730., anonimni latinički prijepis iz 1744. i tiskana prerada *Zrcala* koju je izdao dalmatinski franjevac Stjepan Badrić 1745., latinicom i ikavskom štokavštinom (usp. Turčinović, 1973, s. 145)), zasigurno je imalo utjecaja na Mulihovo djelo, pa i na izbor naslova *Zrcalo*.[8]

Godine 1742., kad ujedno izlazi *Zrcalo pravedno*, Mulih je bio u Zagrebu gdje je vjerojatno obavljao lakše misije po selima zagrebačkoga kolegija pa je

---

[7] Iako termin *Vlah* katolički kontroverzisti pišu obično velikim početnim slovom i njime se služe kao nazivom za pravoslavne krajišnike koji su etnički dominantno pripadali Srbima pristiglim u Monarhiju pod vodstvom pećkoga patrijarha Arsenija III. Crnojevića nakon seobe 1690. godine, ovaj se termin (i zbog opasnosti od previše suženog shvaćanja prema kojemu su Vlasi izjednačeni samo sa Srbima) u ovom radu upotrebljava primarno u konfesionalnom, a ne u etničkom smislu.

[8] Mulih je vjerojatno poznavao i ostala Pejkićeva djela pisana na latinskom (prijevod *Zrcala* na latinski *Speculum* objavljen je u Veneciji 1725. godine). Dva su djela na latinskom (*Mahometanus*, 1717.; *Concordia*, 1730.) objavljena u Trnavi gdje je uostalom Mulih pohađao teološki studij. O Pejkićevu književno-teološkom radu vidi opširnije Turčinović, 1973, ss. 75–152.

tako imao i nešto više vremena za pisanje. Pripreme za *Zrcalo* započele su još 1738. i 1739., kad je Mulih vjerojatno krenuo s radom i na *Poslu apoštolskom* (Fuček, 1994, s. 68). Iako se nigdje izričito ne navodi da se Mulih služio *Zrcalom pravednim* kao pomoćnim priručnikom na svojim misijama među pravoslavcima (primjerice onoj u Karlovcu 1743. ili u Koprivnici 1745.), može se pretpostaviti da je pravoslavnim kršćanima to djelo bilo dostupno jer se dijelilo besplatno. Osim toga, Predrag Belić napominje da je *Zrcalo* bilo izgovoreno i prigodom misija s mješovitim, katoličkim i pravoslavnim slušateljstvom (Belić, 1992, s. 165). I *Zrcalo pravedno* tiskano je za vrijeme vladavine Marije Terezije (iako na samome početku) premda taj period primjerice srpski povjesničar Mita Kostić opisuje kao vrhunac vjerske netrpeljivosti prema nekatolicima – naglašavajući pritom ipak zadnjih deset godina caričine vladavine (Kostić, 1922, s. 6). Zanimljivo je da su baš u to vrijeme polemička kontroverzistička djela isusovačkih pisaca kao što su Mulih i Kanižlić obilježena dominantno pomirljivim tonovima (što ne znači i bez povremeno oštrije kritike!) prema pravoslavcima u Monarhiji.

Mulih se, dakle, u predgovoru *Zrcala* obraća pravoslavnom, ali i katoličkom svećenstvu, što pokazuje citat:

> Predraga braćo! Grdo bi bilo da bi barem duhovniki ne znali, kako su negda sveti oci (akoprem grčki zakon držeći) od vremen apostolskeh više nego osemsto let s Rimskum Cirkvum tvrdno držali i rimskoga papu za svoga poglavara, kakoti pravoga Kristuševog namesnika, vsigdar spoznavali, poštuvali i vu vsem poslušali (Mulih, 1742).[9]

Mulih, naime, pravoslavne duhovnike želi podučiti ili ih barem podsjetiti na vrijeme prije crkvenoga raskola, što mu ujedno služi kao dobro polazište da ih imenuje, odnosno atribuira kao *predragu braću*. Takav podsjetnik na vrijeme jedinstva ujedno je upozorenje Mulihovim pravoslavnim suvremenicima koje on naziva „rastanci” – ako žele spasenje, trebaju i oni pristupiti jedinstvu. To je zapravo glavni motiv zašto Mulih, pozivajući se na stare učitelje, piše spomenutu knjižicu, koju namjerava podijeliti *rastancima* „kakoti jedno zrcalo […], da vide odkuda, kada, zašto i kako krivo jesu od nas odstupili” (Mulih, 1742). Predgovor Mulih završava potpisom: „Vaš dobar prijatelj i mišionarius apostolski” (Mulih, 1742).

Iako termin *rastanci*, kojim Mulih imenuje pravoslavce u Monarhiji, ima prilično pejorativan prizvuk (naročito u kontrastu s početnim atribuiranjem

---

[9] Mulihov predgovor nema standardne brojčane paginacije pa zato i ovdje izostaje. U nastavku se više ne citira iz predgovora.

predraga braćo), Fuček naglašava da taj termin u 18. stoljeću nema takve konotacije. Prevede li se pak Mulihov termin *rastanci* na suvremeni teološki diskurs, što čini Fuček,[10] rezultat će biti ekumenski izraz *fratres dissidentes*, odnosno *odijeljena braća* koji je u upotrebi osobito nakon pape Ivana XXIII. i Drugog vatikanskog koncila održanog 1962. – 1965. (Fuček, 1994, ss. 372, 388).

Juraj Mulih terminu *rastanci* ne pridodaje nikakve negativne atribute, nego ostaje bliži neutralnom određenju. U samome naslovu mogu se uočiti još neutralniji nazivi za pravoslavce u Monarhiji – *grčkoga zakona ljudi* ili *hrišćani*. Međutim već u prvom nauku u kojemu piše o crkvenom raskolu Mulih pravoslavce naziva pejorativnom sintagmom „Vlasi šizmatici" pojašnjavajući da su to zapravo *rastanci* koji se hvale time što su „starovjerci", a zapravo su „starokalendarci". Mulih inzistira na distinkciji između naziva *starovjerci* i *starokalendarci* kako bi demantirao jedan od najčešćih argumenata pravoslavnih kršćana o ispravnosti vlastite vjere (u odnosu na katoličku) koji se kao takav često pojavljuje kod katoličkih kontroverzističkih pisaca. U tom kontekstu oba termina, i *starovjerci* (slijede tzv. staru vjeru, bez novotarija) i *starokalendarci* (zadržavaju Julijanski kalendar), dobivaju vrlo ironičan prizvuk.

Poglavlje o raskolu Mulih piše i za „dobre katolike", odnosno duhovne pastire kojima bi ono trebalo poslužiti kako bi pravoslavnim kršćanima, koje ovdje sućutno naziva „siroti slepci" (Mulih, 1742, s. 2), pomogli prepoznati vlastite zablude nakon odcjepljenja od Rimske Crkve. Pravoslavni su duhovnici pak, prema Mulihu, direktno odgovorni za zapuštenost i neukost pravoslavnoga puka koji ne zna pravo ni moliti, ali se zato diči *bedastim postom* kao i svim onim što pripada sferi običaja, a ne vjere. Pokazuje to i sljedeći citat:

[10] Fuček naglašava kako Mulihov izraz *rastanci*, koji iz poštovanja namjerno piše velikim slovom (ovdje se piše malim slovom u skladu sa suvremenim pravopisom), u autorovo vrijeme nije bio ni pogrdan ni ironičan. Upravo suprotno, navodi Fuček, spomenuti je izraz bio znak poštovanja. Svoju konstataciju Fuček ipak ne pojašnjava u kontekstu osamnaestostoljetne teologije, nego iz perspektive suvremenog, ekumenskog teološkog diskurza (pa otuda i *odijeljena braća*). Fučekovo pojašnjenje Mulihova termina zbog toga djeluje donekle kontradiktorno, osobito uzme li se u obzir i njegova sljedeća argumentacija, vezana uz osamnaestostoljetnu (teološku) terminologiju: „U Mulihovo su se doba upotrebljavali izrazi za protestante 'krivovjerci' ili 'heretici' (luterani, kalvini i dr.), a za pravoslavne 'raskolnici' ili 'shizmatici' (pravoslavni, 'vlasi', 'rastanci' itd.). […] Kako ovdje građu vadimo iz izvora osamnaestoga stoljeća, ne možemo mijenjati terminologiju i time iskrivljavati *istinu izvora* kao ni način pisanja kroničara i povjesničara. Mi možemo istu terminologiju samo tumačiti u duhu ondašnje teološke misli, pa kad je prikladno, također u svjetlu današnjega ekumenskog načina izražavanja. Stoga je važno da se nitko ne osjeti pogođen ili čak povrijeđen nekim citiranim izrazom, te se ne postavi neznanstveno očekujući današnji izraz u spisima osamnaestoga stoljeća" (Fuček, 1994, s. 372).

> […] akoprem su človeka vubiti, ali porobiti i na vsako zlo vsigdar vnogi gotovi, a kaj su zapovedi Božje i cirkvene zato se ne skrbe, niti ne pomisle; Ar od toga nikaj ne znaju, niti od svojeh duhovnikov ne čuju, ar kak nekoji povedaju da kada Vlah na spoved dojde tako ga duhovnik ne opita od praveh grehov, postavemo jesi li koga vubil…ali kaj tuđega vukral, ali blaznil, ali krivo svedočil? Nego ga pita jesi li ribu jel, ali s oljem premersil? Nut! Ovo li su vekši grehi nego je ljudomorstvo, lotrinstvo, ali razbojstvo? (Mulih, 1742, ss. 3–4).

Takva stereotipna predodžba o Vlasima proizlazi iz prakse izjednačavanja vjere i obreda koju katolički polemičari (i franjevci i isusovci), pa tako i Mulih, uočavaju i označavaju kao čin krajnjeg neznanja kod pravoslavnih kršćana te je stoga smatraju jednom od važnih zapreka za uniju s Katoličkom Crkvom. Nerijetko se stoga u katoličkim vjerskopolemičkim djelima ističe da pristupiti uniji ne znači odbaciti pravoslavne običaje.

Prvi nauk Mulih završava standardnim toposom o Turcima kao Božjoj kazni Grcima za raskol (ili nešto preciznije za krivo tumačenje Duha Svetog, odbacivanjem dodatka i *Sina*) koja se dogodila nakon pada Carigrada 1453.

U drugom nauku, u kojemu se osvrće na vlastitu suvremenost, odnosno „vezdašnje" *rastance*, „Moskovite" ili Ruse i „Vlahe" (Mulih, 1742, s. 14), Mulih ipak napominje da je malo takvih *rastancev* koji bi zastupali baš sve što i carigradski patrijarh Focije. Iz navedenog se može zaključiti da Mulih razlikuje pravoslavne Slavene od pravoslavnih Grka „focijanskih", što je dobar pokazatelj autorova slavenofilstva. Tu Mulih hvali grkokatolike ili „grčkog zakona ljude" (Mulih, 1742, ss. 14–15) koji su sjedinjeni s Rimskom Crkvom (kasnije ih naziva i „katoličanski Grki", Mulih, 1742, s. 43), a osobito hvali kardinala Leopolda Kolonića (1631. – 1707.) koji se zalagao za osnutak grkokatoličkog sjemeništa u Zagrebu i trudio se, prema Mulihu, privesti uniji „Rutence" (Mulih, 1742, s. 15), odnosno Ukrajince i *Vlahe*. Na Kolonićevu je inicijativu, prema Mulihu, car Leopold I. 1699. dao „duhovnikom vlaškem vu Vugerske, Erdeljske i Horvatske zemlje stojećem, vse pravice koje goder naši redovniki mogu imati" (Mulih, 1742, s. 15). Tu je, dakle, riječ o Leopoldovoj ispravi o carskoj zaštiti grkokatoličkih vjernika i hijerarhije koja je objavljena 16. veljače 1699. godine, a kojom su zaštićena vjerska prava i položaj grkokatoličke hijerarhije i vjernika u Monarhiji (Kudelić, 2007, s. 391). Tom je poveljom grkokatoličko svećenstvo oslobođeno rabote i izjednačeno u svim pravima s rimokatoličkim svećenstvom (Kudelić, 2007, s. 391). Zato su „vlaški duhovnici", koje ovdje spominje Mulih, najvjerojatnije unijatski ili grkokatolički svećenici. U tom smislu Mulih hvali i zagrebačkog biskupa Jurja Branjuga (1677. – 1748.), prijatelja marčanskoga

biskupa Teofila Pašića (1738. – 1746.) koji mu pomaže kako bi *rastance* obraćao na jedinstvo s Rimskom crkvom. Naime, Pašića je Karlo VI. 1739. imenovao biskupom naroda „grčkog obreda” (Kudelić, 2007, s. 479) u Hrvatskoj i Slavoniji, čime je on dobio mogućnost da uz podršku krajiških vojnih predstavnika pokuša učvrstiti vlast i u Karlovačkom generalatu. U tom je nastojanju Pašiću još početkom 1739. godine nastojao pomoći i biskup Branjug koji je, nakon smrti karlovačko-senjskog biskupa Danila Ljubotine, zatražio od Dvora obustavljanje imenovanja Ljubotinina pravoslavnog nasljednika, čime bi se Karlovački generalat podvrgnuo Pašiću kao marčanskom biskupu. Međutim, svi planovi vezani uz širenje unije za vrijeme Pašićeve biskupske dužnosti zaustavljeni su nakon smrti Karla VI. 1740. Početkom 1741. godine pokušao je marčanski biskup Teofil Pašić još jednom posjetiti Karlovački generalat, ali je naišao na žestok otpor pravoslavnih krajišnika (Kudelić, 2007, ss. 477–483). Navedeni događaji Mulihu su sigurno bili vrlo poznati jer je bio blizak sa zagrebačkim biskupom Branjugom, koji je bio jedan od glavnih financijskih pokrovitelja za tiskanje njegovih djela.

Mulih navodi da je zbog „carigradskog rastanja” (Mulih, 1742, ss. 14–15) učinjeno puno štete koju autor uzastopno naglašava između ostalog kontrastom među nekadašnjim mudrim i obrazovanim te sadašnjim priprostim Grcima. Za neukost i zapuštenost Mulih okrivljuje primarno grčko pravoslavno svećenstvo koje više nije u stanju razumjeti sve ono što je zastupao patrijarh Focije kojemu Mulih, kao i većina katoličkih polemičara, učenost ne dovodi u pitanje: „I Grki negda su bili ljudi vučeni, a vezda kruto priprosti tak da ljudstvo samo ne zna kaj veruje” (Mulih, 1742, ss. 14–15). Ipak, zahvaljujući trudu *apostolskih ljudi* (poput, primjerice, Leopolda Kolonića i dr.), puno je onih *grčkoga zakona*[11] sjedinjeno s Katoličkom crkvom: „velika stran grčkoga zakona ljudi, vu Polonije, Moskovije, Slavonije i vu vnoge grčke zemlje otoke z Rimskum cirkvum je sjedinjena” (Mulih, 1742, ss. 14–15).

Pravoslavne Vlahe Mulih ipak najoštrije kritizira zbog prakse pozivanja ruskih učitelja i pribavljanja ruskih knjiga za pravoslavno stanovništvo u Monarhiji. Unatoč načelnom prijateljskom stavu prema pravoslavnim Vlasima, Mulihove se aksiološke atribucije ovdje naglašenije zaoštravaju pa „naši Vlahi rastanci”, dakle susjedi i kršćanska braća, postaju tvrdokorni sljedbenici Rusa

[11] Ljudi *grčkog zakona* kod Muliha su općenito svi pravoslavni kršćani, a naziv se najčešće veže uz kršćane istočnoga obreda koji su sjedinjeni s Katoličkom Crkvom, *unijate*, odnosno grkokatolike.

ili *Moskovita* (i to ne samo u zakonu nego i u oholosti), a to znači i sljedbenici *starih grčkih zabluda*, odnosno *odmetnici*:

> […] ar su vezda jošće vnogi vu horvatske i slovenske zemlje vlahi, tvrdi rastanci, ki staro rastanje i moskovitansi zakon drže ter iz Moskovije svoje navučitelje dobivaju, od kojeh stare grčke bludnje poslušaju, zato su na putu skvarjenja (Mulih, 1742, s. 16).
>
> Vezda pako, vu stare grčke bludnje vnogi jesu opali i od Rimske cirkve zevsema odstupili, koje naši *Vlahi* rastanci iliti odmetniki nasleduju ne samo vu zakonu nego vu tvrdokornosti, bedastoće i oholosti pameti, ter vu neizgovornom odurjavanju Rimske cirkve, koj su negda Grki i Moskovite vnogo let za mater i navučiteljicu spoznavali, poštuvali i poslušali (Mulih, 1742, s. 17).

Rusi su, dakle, kao sljedbenici pravoslavnih Grka, pa i svojevrsni nasljednici nakon pada Carigrada, vrednovani vrlo negativno. Nakon spomenute kritike Mulih često dovodi u međusobnu vezu Ruse i Grke (ali i Vlahe), naglašavajući pritom ipak samo dominantnu razliku u običajima, ali temeljno zajedništvo u vjeri između pravoslavnih i katolika. U tom smislu Mulih naglašava da pravoslavni Rusi i Grci imaju skoro sve svece od „stareh Grkov" (Mulih, 1742, s. 22) koji su bili u jedinstvu sa Zapadnom crkvom. Nadalje, učitelj postavlja sljedeće pitanje učeniku: „Zakaj Moskovite i Vlahi nas Latine iliti Rimljane tak odurjavaju, preganjaju i bese?" (Mulih, 1742, s. 23).

Učenikov je odgovor sljedeći:

> Kajti oni prave Latine iliti Rimljane ne poznaju, nego svoje susede luterane, krivoverce od Rima odvržene, akoprem kršćenike ter štimaju da su vsi Latini takvoga sitka, kada pri luteraneh tuliko zla čuju i vide (Mulih, 1742, s. 23).

Iz učenikova se odgovora mogu izolirati dvije predodžbe. Prva je vrlo negativna heteropredodžba o protestantima koje su pravoslavci vjerojatno učestalije susretali na ugarskom prostoru i koji se, kako je i uobičajeno u osamnaestostoljetnim vjerskim polemikama, nazivaju *luterani* i atribuiraju kao *krivovjerci*. Druga je metapredodžba – *oni*, dakle pravoslavni kršćani u Monarhiji zapravo ne poznaju *nas Latine* ili *Rimljane* jer *nas* prosuđuju na temelju negativne slike o *luteranima* koja je, barem prema Mulihu, zajednička i pravoslavcima i katolicima. To je, ističe Mulih, jedan od važnih razloga zašto „Moskovite i Vlasi mrze Latine" (Mulih, 1742, ss. 23–24), a ujedno je još jedan pokazatelj neobrazovanog pravoslavnog svećenstva koje bi trebalo snositi krivnju za ovakve zablude. Iz toga proizlazi i sljedeći zaključak:

> Odkud vidi se da moskovitansko ljudstvo nikaj ne zna od rastanja i kotrigov vu vere suprotivneh, nego se onoga drže kaj su od starešeh prijeli, ali Bog bi dal da bi i ona cela obdržavali, ali znali, koja su na zveličenje potrebna znati! Zvun onoga svojega

gustoga križanja, kipov poštuvanja, strašnoga posta i nekoja druga, koja kajti su videli da luterani (ako prem kršćeniki) za nikaj drže, tak ne čudo da od takoveh beže, dapače i od nas Rimljanov iliti katolikov, ar štimaju da smo i mi takovi, kakti luterani, spotljivci dobreh činov i sužnji želuca (Mulih, 1742, ss. 23–24).

Mulih ironizira pravoslavni način križanja s desne na lijevu stranu, *strašan post* (misleći pritom na rigoroznije i učestalije postove kod pravoslavnih kršćana) i štovanje kipova. Moguće je da pod štovanjem kipova Mulih zapravo misli na pravoslavno (dogmatsko) štovanje ikona. U prilog tome ide i autorov komentar da su ti „kipovi" (odnosno slike) „maleni" i „zrezani" (plošni prikaz likova na platnu ili drvetu, a ponekad se prikazuju i samo lica ili ruke), a „Moskovite" i „Grki" im daju imena jer je to na Istoku običaj (Mulih, 1742, s. 21).

U trećem se nauku Mulih ponovno vraća Fociju, ukratko iznosi njegovih 10 prigovora Rimskoj Crkvi koji, navodi Mulih, dominantno pripadaju sferi običaja (poput postova i brijanja brade) i ne mogu biti pravi razlozi za crkveni raskol. Samo su četiri razloga, upozorava Mulih, gdje se pravoslavni Grci (pa i u autorovo vrijeme, kako sam navodi) razilaze od *Latina*: pitanje *Filioque*, čistilište, (bes)kvasni kruh, prvenstvo Rimske Crkve (primat pape). Za ta temeljna pitanja Mulih glavne argumente pronalazi kod starih grčkih otaca poput Svetog Ivana Zlatoustog, Svetog Atanazija i Svetog Bazilija kojima bi i Grci (i *Vlasi*) trebali vjerovati ako se diče da su *staroverci* (Mulih, 1742, s. 32). Mulih, nadalje, iznosi argumente kako ni pravoslavni Grci, pritom misleći i na pravoslavne *Vlahe*, ne slijede *staru vjeru* nego su „novi odmetnici i vu nekojeh kotrigeh vere krivoverci" (Mulih, 1742, s. 32).

Tako su i pravoslavni Vlasi, kao i „focijanski rastanci" (Mulih, 1742, s. 33), odnosno pravoslavni Grci, optuženi za *krivovjerje*: "Ako bi pak Grki, ali Vlahi rekli, da oni ova tak nemaju vu svojeh knjigah takovem *Card. Bellarminus* odgovarja: da je to bila stara grčka navada, knjige pokvariti, iliti premeniti, kak dobro znamo" (Mulih, 1742, s. 33).

Carigradskog patrijarha Mihaela Cerularija Mulih naziva „focijanski rastanec" (Mulih, 1742, s. 36) i veže ga uz početke pregovaranja o kvasnom ili beskvasnom kruhu u vrijeme konačnog crkvenog raskola. Cerularije je, prema Mulihu, katolike navodno zbog posvećenja u beskvasnom kruhu nazvao pogrdno „azimitas" (Mulih, 1742, s. 36), odnosno *pogačari*. Vezano uz spomenutu problematiku, Mulih se poziva na grčkoga pisca Nikolu Komnena Papadopola[12]

[12] Riječ je o naslovu *Praenotiones mystagogicae ex jure canonico* tiskanom u Padovi (1697.) (Turčinović, 1973, s. 159).

koji, doduše, brani Grke od latinskih napada, ali pobija Focijeve tvrdnje (Turčinović, 1973, s. 159). Mulih zaključno, pozivajući se na Komnena, navodi da se ne može sa sigurnošću tvrditi jesu li katolici u početku posvećivali samo u beskvasnom, a pravoslavci u kvasnom kruhu. Generalno toj problematici svi katolički polemičari pristupaju prilično tolerantno smještajući je u sferu običaja, a ne vjere.

Iako „vezdašnji rastanci" (Mulih, 1742, s. 41), napominje Mulih, vjeruju da ima svrhe moliti i držati mise za mrtve, oni ne prihvaćaju nauk o *purgatoriju*. Kao glavni argument protiv pravoslavaca Mulih koristi upravo spomenutu praksu koja je prisutna i kod sjedinjenih Grka i kod *focijanskih rastancev* jer svi oni mole i služe mise za mrtve. Pravoslavni kršćani ne vjeruju u *purgatorij* u katoličkome smislu, ali imaju svojevrsnu alternativu, tzv. *mitarstva* ili *carinarnice*.

Mulih ironizira i osuđuje pravoslavne običaje, s kojima se sigurno tijekom misija i sam susretao, koje provode „vlaški i krivoverski duhovniki kada za mrtvoga dušu od hiže jemlju vola, ali kaj drugoga tuliko vrednoga, kruto bedasto, dapače i krivično čine" (Mulih, 1742, s. 44).

Kad je riječ o primatu pape, kao glavni sporni moment između Istočne i Zapadne Crkve, Mulih navodi da *Vlahi* i *Grki rastanci* smatraju da ta oblast treba pripasti carigradskome patrijarhu, međutim, čak su i *focijanski rastanci*, pa i sam Focije, napominje autor, znali da ta oblast pripada samo papi. Prema Mulihu, opće je poznato mjesto u crkvenoj povijesti da sve „do puntarije focijanske vsa spravišća, tojeto vsi Ishodni i Zahodni oci, ovu prvinu jesu vsigdar davali pape rimskomu, a ne patrijarke carigradskomu" (Mulih, 1742, s. 47).

Naime na Osmom ekumenskom koncilu, odnosno četvrtom carigradskom (869. – 870.), na kojemu je i osuđen Focije, donesen je kanon broj 21 kojim je određen redoslijed petorice patrijarha – prvi je rimski papa, a odmah nakon njega patrijarsi Carigrada, Aleksandrije, Antiohije i Jeruzalema. Ustupkom pape Hadrijana II., Carigrad dobiva prednost pred Aleksandrijom, što je do tada bilo uskraćivano (Jedin, 1997, ss. 42–43). Mulih to sporno pitanje zaključuje izrazito negativnim vrednovanjem njemu suvremenog carigradskog patrijarha:[13]

> Zatem Grki, akoprem rastanci, ne mogu tajiti da je S. Peter bil rimski biskup. Kakti i mi ne tajimo, da vezdašnji patrijarka carigradski je naslednik focijanski (Mulih, 1742, s. 46).

[13] U vrijeme kada je Mulih pisao/izdao *Zrcalo* carigradski je patrijarh bio Pajsije II. (1740. – 1743). Iako ga Mulih ne imenuje, može se pretpostaviti da misli na njega ili eventualno na njegova prethodnika Neofita VI. Carigradskog (1734. – 1740.).

U četvrtom nauku, u kojem navodi uzroke zašto bi se *Vlasi* „i vsi grčkoga zakona ljudi rastavleni" (Mulih, 1742, s. 50) morali sjediniti s Rimskom Crkvom, Mulih se ukratko još jednom trudi pojasniti da sjedinjenje za pravoslavne kršćane zapravo znači povratak *staroj Grčkoj Crkvi*, odnosno onoj prije Focijeva raskola. Iako spominje i Mihaela Cerularija, u čije vrijeme dolazi do konačnog raskola, Mulihu je Focije ipak glavni krivac za crkveni raskol. Povratak starini ujedno je povratak onim svetim grčkim ocima (Atanazije, Ćiril Aleksandrijski, Ivan Damaščanski, Ivan Zlatousti i dr.) na koje se Mulih, kao i ostali katolički polemičari, tako često poziva. Prihvatiti uniju, iznova naglašava Mulih, ne znači odreći se vlastitih običaja koji su važni pravoslavnim kršćanima (postovi, kvasni kruh, ceremonije za vrijeme mise i dr.) ili promijeniti ih.

U spomenutom se nauku Mulih obraća i katolicima koje kritizira jer misle da su svi *Vlasi* i *Grci* rastavljeni od Rimske Crkve:

> […] da bedasto štimaju i krivo sude da vsi Vlahi i Grki, zakon grčki držeći, jesu od Rimske cirkve rastanci i na putu skvarenja, ar to ne istina, kajti vnogi jesu vu jedinstvu Rimske cirkve stalni i rimskomu pape, kakti i mi, podložni akoprem grčki stari sveti zakon drže i ovo vezdašnje carigradsko rastanje kruto odurjavaju; Zato su na pravom putu zveličenja, kakti i drugi katoliki, rimski zakon držeći (Mulih, 1742, s. 52).

Tu Mulih ujedno razlučuje „spametneše Grke", odnosno „vučeneše Grke" (Mulih, 1742, s. 52) koji su i nakon Focijeva raskola branili jedinstvo, od onih koji su ga slijedili. Kao primjer Mulih navodi bizantskoga cara Ivana II. Komnena (1087. – 1143.) koji je podigao moć i ugled Bizantskog Carstva i bio branitelj jedinstva.

Pred kraj tog nauka Mulih se još jednom osvrnuo na neobrazovanost (i zapuštenost) pravoslavaca koju više ne veže samo uz pravoslavce u Monarhiji nego je, kao zajedničku osobinu, pripisuje svim „rastavlenemi kakti su Vlahi,[14] Ruteni, Rascijani, Rusi, Moskovite, Bulgari i isti Grki, najmre oni ki su rastavljeni, kajti su vnogi ki ne znaju niti molitvu Kristuševu: *Otec naš*" (Mulih, 1742, s. 53).

Takva Mulihova kritika vjerojatno proizlazi iz, barem kada je riječ o pravoslavnim Srbima u Monarhiji, prilično niske razine kvalitete srpskog školstva[15] koje je ovisilo isključivo o potpori Crkve (Budak, 2007, s. 99). Posljedica

[14] Vlasi su tu najvjerojatnije Rumunji jer u istom nizu spominje i „Rascijane", odnosno pravoslavne Srbe.

[15] O tome Neven Budak piše sljedeće: „Sporadične pokušaje osnivanja srpskih škola nadopunio je bečki Dvor imenovanjem Osječanina baruna Kolareka (koji je već bio ravnatelj komorskih dobara i sudac srpskog naroda) povjerenikom čija je zadaća bila uspostava srpskih

toga je kroničan nedostatak kvalificiranih kadrova koji je uglavnom dolazio iz Rusije, a nastavni plan i program nije niti postojao (Budak, 2007, s. 99). Tu je važno ukazati i na kritike koje je kijevski đak Dionizije Novaković upućivao neobrazovanom pravoslavnom svećenstvu, ali i puku, kako bi se dobila potpunija slika. Za Novakovića je, naime, obrazovanje najbolje sredstvo za borbu protiv unije pa zato kritizira pravoslavne svećenike koji mu se protive (Novaković, 1741/2007, s. 101).[16] Mulihu je, pak, ujedinjenje garancija dobrog obrazovanja:

> Kajti po ovom sjedinjenju, mogu se Vlahi ufati da se njihovi sini vu našeh katoličanskeh školah izvuče, ter ovak vučeni, budu mogli vrli ljudi postati […] ar se najdu i med vlaškum decum kruto dobre glave dečaki ki bi bili vrlo vučeni ljudi (Mulih, 1742, s. 54).

U tako čestom vraćanju na spomenuti problem neobrazovanosti pravoslavnog svećenstva i puka prepoznaju se Mulihova nastojanja za prosvjećivanjem. U pozivu na jedinstvo kod Muliha se mogu zamijetiti argumenti koji proizlaze iz koncepta *reformnokatoličkog ilirizma* (Blažević, 2008, ss. 152–271)[17] – sjedinjeni kršćani bili bi jači protiv "neprijateljom krsta i vere kršćanske" (Mulih, 1742, s. 56).

Unatoč oštrijim kritikama, navedeni nauk Mulih završava prijateljskim obraćanjem pravoslavnima kao braći koja katolike (ovdje *kršćenike*) bezrazložno okrivljuju:

> A da draga pod Bogom braća! Ako ste (kak vi štimate) na putu zveličenja i pravi Kristuševi vučeniki, ter njegovoga navuka nasledniki tak se negda pokažete takove,

---

škola. Godine 1727. izdano je u tom smislu općenito odobrenje za njihovo osnivanje. Netom prije (1726) otvorena je škola u Karlovcima koju su nakon četiri godine preuzeli učitelji pristigli iz Kijeva i uzdigli je na šestogodišnju školu sličnu gimnaziji. S njima se crkvenoslavenski jezik ruske redakcije prenio iz liturgijske u svjetovnu srpsku književnost. Mitropolit Vićentije Jovanović, i inače zaslužan za promicanje školstva, osnovao je u Karlovcima i latinsku gimnaziju, ali je za nju vladalo slabo zanimanje, pa je nakon njegove smrti 1737. privremeno zatvorena. U Rumi je 1779–1789 djelovala konfesionalno mješovita škola, u kojoj su nastavu držali franjevci i pravoslavni svećenici" (Budak, 2007, s. 99).

[16] Usp. kritičko izdanje Novakovićeva *Epitoma* (1741), u prijevodu na suvremeni srpski jezik, Novaković, 1741/2007.

[17] *Reformnokatolički ilirizam* Zrinka Blažević opisuje kao verziju sedamnaestostoljetnog ilirizma koji uključuje nekoliko podtipova: interkonfesionalni, franjevački, kurijalno-habsburški i dalmatinski ilirizam. Svima njima zajedničko je obilježje, prema Blažević, „interferencija s ideologijskim postulatima i političkim ciljevima posttridentskog reformnog katoličanstva" (Blažević, 2008, s. 152).

> najmre po ljubavi i sloge med nami, ki smo kršćeniki i vaši dobri prijatelji. […] A vi nas kršćenike tak odurjavate, bežite, preganjate i na naše skončanje vsigdar šetujete […] Kaj smo vam skrivili? (Mulih, 1742, ss. 55–56).

Zaključak

Kao „apostol hrvatskog naroda" (Fuček, 1992, s. 147) Juraj Mulih u nepuna tri desetljeća održava čak 400 pučkih misija, mnoštvo duhovnih vježbi i obnova, „ne isključujući visoke časnike Vojne krajine pa ni crkve i manastire braće pravoslavnih, napose u Koprivnici i u Gomirju" (Fuček, 1992, s. 149). Mulihovu metodu Ivan Fuček određuje kao *pretkatehetsku* i *katehetsku*. Prva podrazumijeva elementarnu pripremu duhovnoga terena, odnosno opismenjavanje potencijalnih slušatelja propovijedi (i čitatelja katekizama). S tom namjerom Mulih od 1734. tiska tzv. *abecevice*, osniva pučka učilišta i propagira škole na narodnome jeziku te tako pokreće „onu veliku kulturno-kat. akciju opismenjavanja Slavonije, napose požeškog kraja, koja će se s J. Milunovićem od 1753. razviti u pravi pokret u kojem će sudjelovati serija isusovaca: P. Radojčević, A. Kanižlić, G. Barjaktari, P. Katarinčić, S. Sinko, P. Lipovčić, F. Seklić, I. Trnski" (Fuček, 1991, s. 483).

Na temelju navedenog Fuček zaključuje kako su upravo požeški isusovci i njihov predvodnik Juraj Mulih „oci kulturno-prosvjetnog rada 18. stoljeća u Slavoniji" (Fuček, 1992, s. 157) čiji je kasniji nastavljač Matija Antun Relković. I Mulihov je rad dakle, kao i onaj prosvjetno-misionarski požeških isusovaca, imao dvostruku svrhu – opismenjavanje nepismenih (naročito na području nedavno oslobođenom od Osmanlija) i katehizaciju. U prilog tome sigurno je išlo i besplatno dijeljenje Mulihovih katekizama „s listićima za opismenjavanje" (Fuček, 1992, s. 155) koje je autor dijelio u tisućama primjeraka. Da je zaista riječ o dijeljenju besplatnih katekizamskih priručnika, otkriva i podatak u naslovu *Zrcala pravednog* koje je *ljubljeno razdeleno*. Besplatno je dijeljenje, naravno, zahtijevalo i financijsku potporu koju Mulih pronalazi kod brojnih mecena (kaločki nadbiskup Patačić, bosansko-srijemski Čolnić, anonimni visoki vojnički časnici i dr.), a naročito kod zagrebačkoga biskupa Branjuga kojeg u *Zrcalu pravednom* izričito i spominje.

Prije Muliha i Kanižlića, na Sveučilištu u Trnavi školovao se u 17. stoljeću i isusovac Juraj Habdelić. Ono je zbog toga bilo važan faktor koji je zasi-

gurno utjecao i na spisateljski rad hrvatskih isusovaca u 17. i u 18. stoljeću. Za djela osamnaestostoljetne isusovačke kontroverzistike, koja se bavila pravoslavnim kršćanima, ti su utjecaji bili od ključne važnosti pa se stoga i u Mulihovu katekizmu može uočiti nasljedovanje preskriptivnih posttridentskih poetičkih modela iz prethodnog stoljeća. Habdeliću su međutim temeljni problem bili protestanti (Habdelić, 1674, ss. 60, 177),[18] a Mulih se bavi pravoslavnim Slavenima (Srbima) koji nakon Velike seobe (1690.), pod vodstvom patrijarha Arsenija III. Crnojevića, pristižu u Monarhiju. S obzirom na to da je Mulih kao misionar djelovao na prostorima na kojima su živjeli pravoslavni kršćani (posebice južna Ugarska i Slavonija), čini se da mu je na takvim misijama kao važan pomoćni priručnik poslužilo upravo *Zrcalo pravedno*. Dok je prema novodoseljenim pravoslavcima u Monarhiji Mulih raspoložen dominantno prijateljski, o pravoslavnim Grcima piše podjednako oštro kao Habdelić o protestantima, što se može tumačiti i utjecajem katoličke obnove kao procesa dugoga trajanja. Slavenofilski ideologemi u *Zrcalu pravednom*, prepoznatljivi na temelju različitog vrednovanja pravoslavnih kršćana (Grka negativno, a Slavena pozitivno), mogu se stoga sagledati i u kontekstu sedamnaestostoljetnog *reformnokatoličkog ilirizma* (Blažević, 2008, ss. 152–271) jer se obje sastavnice navedenog koncepta (uz antiosmansku važna je i interkonfesionalna dimenzija u vidu pridobivanja pravoslavnih *shizmatika*) mogu uočiti u analiziranom Mulihovu katekizmu. Pravoslavne kršćane u Monarhiji Mulih poziva na uniju, ali im se obraća prijateljski nastojeći na taj način međusobno pomiriti ili približiti službenu katoličku hijerarhiju naklonjenu uniji i vanjskopolitičke interese Habsburške Monarhije, s osobitim naglaskom na pitanju položaja pravoslavnih krajišnika u Vojnoj krajini.[19]

[18] Usp. Habdelić, 1674. Knjiga se nalazi u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, u Zbirci rijetkosti pod signaturom RIID-16°-47.

[19] Grkokatolička i pravoslavna crkvena hijerarhija u Vojnoj krajini sve se češće sukobljava oko jurisdikcije nad krajišnicima grčkog, odnosno istočnog obreda, neovisno je li riječ o pravoslavcima ili grkokatolicima. Slab uspjeh marčanskih biskupa u ovome pitanju bio je posljedica savezništva Arsenija III. Crnojevića s Bečkim dvorom koje je ostvareno tijekom Bečkog rata, ali i nešto kasnije, početkom 18. st, za vrijeme Rákóczyeva ustanka u Ugarskoj. Marčanske je biskupe u Beču zagovarao kardinal Leopold Kolonić koji se protivio širokim ovlastima danim patrijarhu Crnojeviću, ali habsburške vlasti nisu podržavale kardinalove prijedloge o ograničavanju ovlasti pravoslavnoj crkvenoj hijerarhiji i to zbog prilagođavanja vjerske politike trenutnim političkim okolnostima u kojima se Monarhija tada nalazila (Kudelić, 2007, ss. 497–506).

BIBLIOGRAFIJA

Belić, P. (1992). Isusovci kontroverzisti u Hrvata 18. stoljeća. In V. Horvat (Ed.), *Isusovci u Hrvata: Zbornik radova međunarodnog znanstvenog simpozija Isusovci na vjerskom, znanstvenom i kulturnom području u Hrvata* (pp. 158–168). Durieux.

Blažević, Z. (2008). *Ilirizam prije ilirizma*. Golden marketing–Tehnička knjiga.

Budak, N. (2007). *Hrvatska i Slavonija u ranome novom vijeku*. Leykam international.

Dukić, D. (2009). Predgovor: O imagologiji. In D. Dukić, Z. Blažević, L. Plejić-Poje, & I. Brković (Eds.), *Kako vidimo strane zemlje* (*Uvod u imagologiju*) (pp. 5–22). Srednja Europa.

Fuček, I. (1991). Mulih, Juraj (R. Paloš, Trans.). In M. Pranjić (Ed.), *Religijsko-pedagoško katehetski leksikon* (pp. 482–483). Katehetski salezijanski centar.

Fuček, I. (1992). Juraj Mulih začetnik prosvjetno-misionarskog rada požeških isusovaca. In V. Horvat (Ed.), *Isusovci u Hrvata: Zbornik radova međunarodnog znanstvenog simpozija Isusovci na vjerskom, znanstvenom i kulturnom području u Hrvata* (pp. 147–157). Durieux.

Fuček, I. (1994). *Juraj Mulih: Život i djelo*. Durieux.

Fuček, I. (2003). Teologija u XVIII. stoljeću. In I. Supičić & I. Golub (Eds.), *Hrvatska i Europa: Kultura, znanost i umjetnost: Vol. 3. Barok i prosvjetiteljstvo (XVII–XVIII st)* (pp. 365–377). Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti; AGM; Školska knjiga.

Habdelić, J. (1674). *Pervi otcza nassega Adama greh i salosztno ponyem vsze chlovechansszke natvre porvssenye, sztolmacheno in na kratkom popiszano po Ivriu Habdelichv Touarustua Jesvssevoga nassniku na szpomenek odkud i kam szmo po iednom szmertnom grehu opali i na pobolssanye sitka nassega po milosche i vrednoszti szmerti Christusseue kuie on za-nasz podiel, dabi nasz od szmerti uekiuechne oszlobodil*. Pri oduetku Widmanstadiussa.

Horvat, V. (Ed.). (1996–1997). Radovi međunarodnog znanstvenog skupa „Isusovac Juraj Mulih (1694. – 1754.) i njegovo doba". Filozofsko-teološki institut DI.

Jedin, H. (1997). *Crkveni sabori: Kratka povijest*. Kršćanska sadašnjost.

Kostić, M. (1922). *Carski duhovnici: Propagatori unije među Srbima*. Srpska manastirska štamparija.

Kudelić, Z. (2007). *Marčanska biskupija: Habsburgovci, pravoslavlje i crkvena unija u Hrvatsko-slavonskoj vojnoj krajini (1611–1755)*. Hrvatski institut za povijest.

Leerssen, J. (2007). Imagology: History and method. In M. Beller & J. Leerssen (Eds.), *Imagology: The cultural construction and literary representation of national characters* (pp. 17–32). Rodopi. https://doi.org/10.1163/9789004358133_003

Mikulić, I. (2018). Kratek zavjetek zrokov ili o konverziji u službi kontroverzije. *Lingua Montenegrina*, *11*(1(21)), 263–279.

Mulih, J. (1742). *Zerczalo pravedno gdisze ima isztinito izpiszanye kada, kako, i zasto Gerchkoga zakona Lyudi, iliti kako nekoji govore Hrisztjani, Od Sztare Kerschanszke Katholichanszke Czirkve, I od Rimszkoga pape Z-velikem szvojem Kvarom jeszu odsztupili. I kamobi opet laszno, a szebi velle korisztno, mogli prisztupiti. I ovak na pravi put zvelichenya sztupiti. Zato, i k-tomu na pomoch ovo zkupa je szloseno, i lyubleno razdeleno.* (n.p.).

Novaković, D. (2007). *EPITOM, Dionisije Novaković episkop budimski, stonobeogradski, sigetski, sečujski, muhačkopoljski i cele Transilvanije, Epitom ili kratka objašnjenja o Svetom hramu, odeždama, božanstvenoj liturgiji koja se služi u njemu i njenom okruženju, kroz kratka pitanja i odgovore* (V. Vukašinović, Ed. & Trans.). Passage group. (Original work published 1741).

Šojat, O. (1983). *Juraj Mulih (1694–1754) kao kajkavski pisac i kao kulturno-prosvjetni radnik*. Kajkavsko spravišče.

Šundalić, Z. (2000). Mulih, Juraj. In D. Fališevac, K. Nemec, & D. Novaković (Eds.), *Leksikon hrvatskih pisaca* (pp. 516–517). Školska knjiga.

Šutalo, G. (2016). Pravoslavni kršćani kao (konfesionalni) Drugi u Kanižlićevoj crkvenopovijesnoj i teološkoj raspravi *Kamen pravi smutnje velike* (Osijek, 1780). *Fluminensia*, *28*(2), 121–134.

Šutalo, G. (2017). Kontroverzijski spisi sjevernohrvatskih franjevaca Antuna Bačića, Stjepana Vilova i Emerika Pavića u 18. stoljeću. *Diacovensia*, *25*(1), 101–122. https://doi.org/10.31823/d.25.1.5

Turčinović, J. (1973). *Misionar Podunavlja Krsto Pejkić (1665–1731)*. Kršćanska sadašnjost.

Vanino, M. (1969). *Isusovci i hrvatski narod* (Vol. 1). Grafički zavod Hrvatske.

Oddzieleni prawosławni („rastanci") w *Zrcalo pravedno* (1742) Juraja Muliha

Zrcalo pravedno (Zagrzeb, 1742) to niewielki katechizm polemiczny, w którym jezuita Juraj Mulih skupił się na kwestiach spornych wobec Słowian prawosławnych (zwłaszcza grenzerów, a więc w większości Serbów), przybyłych do monarchii habsburskiej wskutek Wielkiej Migracji (1690) patriarchy Arseniusza III Crnojevića. Mulih nazywa prawosławnych w monarchii określeniem „rastanci" (oddzieleni), ale bez żadnych cech negatywnych. Bliżej mu do bardziej neutralnych terminów, takich jak: „grčkog zakona ljudi" (ludzie zakonu greckiego) lub po prostu „hrišćani" (chrześcijanie), które występują zresztą już w tytule jego dzieła. Niemniej w pierwszej części, poświęconej Wielkiej Schizmie, mówiąc o wyznawcach prawosławia, Mulih używa pejoratywnego określenia „Vlasi šizmatici" (schizmatycy Wołosi). Choć sporadycznie dopuszcza się ostrej krytyki, generalnie jest on przyjazny wobec nowo przybyłych chrześcijan prawosławnych, zaś negatywnie odnosi się do Greków. Autorka przy pomocy metody imagologicznej podejmuje próbę uchwycenia istoty odmienności wyznaniowej (prawosławnej) i tym samym sformułowania odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób kształtuje się (katolicka) tożsamość religijna.

Słowa kluczowe: Juraj Mulih, *Zrcalo pravedno*, jezuicka teologia polemiczna w XVIII wieku, imagologia, tożsamość / odmienność konfesyjna

The Separated Orthodox (*rastanci*) in Juraj Mulih's *Zrcalo pravedno* [Righteous Mirror] (1742)

Zrcalo pravedno (Zagreb, 1742) is a small catechism dealing with a controversial issue in which the Jesuit Juraj Mulih focused on the Orthodox Slavs (mainly Orthodox Grenzers who were predominantly Serbs) who arrived in the Habsburg Monarchy after the Great Migration (1690), led by Patriarch Arsenius III. Crnojević. Mulih calls the Monarchy's Orthodox *rastanci* (*the Separated*) but does not attach any negative attributes to the term. Therefore, it is closer to more neutral terms like *grčkog zakona ljudi* (*people of Greek law*) or simply *hrišćani* (*Christians*), which Mulih used already in the title of *Zrcalo*. However, as early as in the first doctrine, in which he writes about the Great Schism, Mulih uses the pejorative term *schismatic Vlachs* when talking about Orthodox believers. Despite occasional harsh criticism, Mulih was predominantly friendly towards the newly arrived Orthodox Christians, although he wrote extremely negatively about the Orthodox Greeks. The paper uses an imagological analytical method to define more clearly the confessional (Orthodox) otherness and, on the basis of this analysis, discover how religious (Catholic) identity formed in this context.

Keywords: Juraj Mulih, *Zrcalo pravedno*, Jesuit controversial theology in the 18th century, imagology, confessional identity/alterity

Notka o autorce

Goranka Šutalo (gsutalo@ffzg.hr) – badaczka literatury starochorwackiej, adiunktka na Wydziale Humanistycznym i Nauk Społecznych Uniwersytetu w Zagrzebiu, Katedra Języka i Literatury Chorwackiej. Zainteresowania naukowe: literatura chorwacka XVIII wieku, imagologia, nauka o kulturze.

Goranka Šutalo (gsutalo@ffzg.hr) – Old Croatian Literature scholar (the literature of Early Modern Period), Assistant Professor at the Department of Croatian Language and Literature, Faculty of Humanities and Social Sciences, University in Zagreb. Research interests: Croatian Literature of the 18th century, imagology, the study of culture.

Publication History: Received: 2020-02-04; Accepted: 2020-04-20; Published: 2020-12-31